

Cigány szigetek Magyarországon

Takács Róbert

2010. január 24. 09:00

A vándorló cigányság megtalálta helyét a középkori Magyarországon, ám később már a „kivülállás kultúrája”, a láthatatlanság jellemezte közösségeiket. A hatalom szavára, átmenet nélkül nem tudtak és nem is akartak „beilleszkedni”, a vajdát sokszor „besúgónak” tartották és nem ok nélkül féltik még ma is a gyermekeiket – Cséplő Gyuri és a cigányság beilleszkedési problémái az fn.hu-n.

A Zala megyei Németfalu lakossága ma már nem éri el a 200 főt. Van ott Kossuth Lajos utca, Petőfi Sándor utca, Ady Endre utca. A húszas éveiben járó roma fiatal, Cséplő Gyuri elbeszélése szól egy Jókai utcáról is: ő maga ment el a tanácselnökhöz, nem járja, hogy szocializmus ide, szocializmus oda, de a személyi igazolványukban még az áll a lakóhely rovatban: cigánysor. Kaptak hát utcanév-táblát az államtól.

A film idején, a hetvenes évek közepén még az Állami Gazdaság adott munkát az ott élőknek, a romáknak is. A helyi közösségek együttélését nem kell idealizálni, voltak feszültségek, a kocsmában a parasztok azt hányták Gyuri szemére, hogy sok roma 10-én megkapja a fizetését és utána egy hétig nem látják a földeken. De aztán visszatértek, visszatérhettek.

CSÉPLŐ GYURI

A [Politikatörténeti Intézet](#) Anno Filmklubja Schiffer Pál Cséplő Gyuri című filmjét mutatta be a [Tolerancia Évad](#) keretében. A film után Romano Rácz Sándor író, szociológus beszélgetett a közönséggel a roma közösségek hagyományos együttéléséről, a 20. század – és a korábbi korok – integrációs kísérleteiről, nehézségeiről.

Integráció hatalmi szóra

Ezekben az évtizedekben rendkívül ellentmondásos volt a hazai cigányság integrációja. Egyrészt a teljes foglalkoztatás megvalósítása azt is jelentette, hogy a képzettség nélküli emberek – márpedig a romák többsége nem tudott szakképesítést szerezni – is találtak maguknak munkát, persze inkább csak betanított és segédmunkát. Ma már-már elképzelhetetlen az a bánásmód, ahogy Cséplő Gyurit és két társát fogadták a budapesti nagyvállalatok munkaügyi osztályain, igaz egyenesen a Politikai Bizottság mondta ki, a dolgozni akaró cigányokat segíteni kell a beilleszkedésben.

A szocializmus egyenlőségideológiája, az összenyomott bérskálák, a fizikai dolgozók relatíve magasabb béréi is kedvező feltételeket teremtettek számukra. A teljes foglalkoztatás mellett is a hatvanas évek elején a pártvezetés elé tett adatok alapján a romák harmadának volt állandó, egy további harmadának alkalmi munkája, 35 százalékuk viszont hivatalosan nem állt munkaviszonyban. A hetvenes évek végén készült helyzetjelentés viszont már 80-90 százalékos foglalkoztatásról számolt be.

Ugyanakkor – mutatott rá Romano Rácz Sándor – ez volt az az időszak is, amely szétzilálta a hagyományos roma közösségeket a felülről vezényelt társadalmi integráció jegyében. Ennek a kulcsdokumentuma a Politikai Bizottság 1961-es határozata volt a „cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról”.

A határozat az adott állapotokat a „múlt terhes örökségével” magyarázta, korábbi kiközösítettségükről beszélt, és célul tűzte ki a mintegy 2100 telepen élő romák elkülönülésének felszámolását. Ahhoz, hogy megértsük, ez mit jelentett a cigányság közösségei szempontjából, Romano Rácz Sándor szerint érdemes áttekinteni a roma közösségek hagyományos kapcsolatrendszerét, működését.

Megtalálták a helyüket

A középkori-koraújkor Európában a romák helyzete a Magyar Királyságban – a Luxemburgi Zsigmond király által 1422-ben kiadott menlevél tanúsága szerint –

kedvezőnek számított, sőt hasonló dokumentumot uralkodók és főispánok később is kibocsátottak. Ezek garantálták számukra a szabad vándorlás és munkavégzés lehetőségét.

Európában még a következő évszázadok során sem voltak ritkák a romákkal szembeni erőszakos fellépések, a kitoloncolástól a könnyű szívvel mért halálbüntetésig. A magyarországi feudális nagybirtokosok jelentős része azonban hasznosnak ítélte meg a romák által nyújtott kisipari szolgáltatásokat, a teknővájók, bádigosok, köszörűsök, kovácsok, vályogvetők tevékenységét, amelyre a kontinens polgárosodottabb vidékein már kevésbé tartottak igényt.

A betelepülő – de le nem települő – romák egészen más közösséget alkottak, mint a környezetük. 30-50 fős csoportjaik nem ismerték a hatalmi struktúrákat, a tulajdont, az erőszak helyett az elkülönülést választották. Az évszázadokig továbbélő nomád-félnomád életmód jellegzetes terméke volt a domboldalba vájt putri, amely racionális építészeti megfontolások (vízelvezetés, hőszigetelés) mellett a veszélyhelyzet időbeni észlelését is lehetővé tette. Ráadásul a lakhatáson kívüli funkciója nem volt, lakói szükség esetén bármikor továbbállhattak. A 19. századra azonban elterjedtek a falu szélén – már kőművesek, ácsmesterek munkájával – épített kéményes házak.

Hatalmi szóra nem megy

Addigra a cigányság már átesett az első nagy, erőszakos asszimiláció kísérleten, amelyet Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutista kormányzása képviselt. A kor rendeletei tiltották a cigány nyelv használatát, a „cigány-módi” ruházkodást, a vándorló életmódnak pedig lovaik és szekereik elkobzásával akarták elejét venni. Volt megye, ahol az asszimiláció érdekében azt is megtiltották, hogy a romák egymás mellé építhessék házaikat.

Az előadó szerint ugyanakkor az oktatás intézményét nem ismerő, a gyermekeiket a közösségben nevelő cigányság iskolával szembeni máig élő mély bizalmatlansága is ebből a korszakból ered. Számos roma gyereket adtak ugyanis paraszt szülőkhöz beolvadásukat siettetendő, ami a gyermekek fokozott féltésében ma is továbbél. Az iskola a szemükben ugyanis nemcsak nem fontos, amely nem az életre készít fel, amely a közösségben haszontalan tudást ad csak át, hanem egy idegen, rájuk kényszerített intézmény, amelytől a gyerekeket félteni kell.

Romano Rácz Sándor kiemelte, hogy a hazai cigányság a 20. század közepéig ezekben a kis létszámú premodern közösségekben élt. Nem is beszélhettünk cigány nemzetről – legfeljebb a többségi társadalom szemében tűnt úgy –, ám az egyetlen csoportképző erő sokáig a család maradt. Mellesleg sokáig az MSZMP sem ismerte el nemzetiségi csoportnak a cigányságot, mivel a vezetés úgy ítélte meg, hogy ezzel hátráltatná a társadalom egészébe való beillesztésüket.

Tabuk sora

Hagyományosan viszont öntudatlanul megtartott tabuk sora biztosította, hogy ezek a kis közösségek megőrizzék határaikat. Így például az egyik roma csoport tagjai nem fogadhattak el ételt egy másik roma közösség tagjától: a közös étkezés ugyanis fellazítja a határokat. Ezek a szabályok még a munkásszálláson is megőrződtek – Gyuri két másik roma származású építőmunkással készített vacsorát a közös konyhában, ám mindhárman külön-külön, maguknak főztek.

A FILM

Cséplő Gyuri egy intelligens, ambiciózus cigányfiú fejlődésregénye. Schiffer itt alkalmazta először az ún. szituációs dokumentumfilmmezést, ahol az amatőr szereplő saját életének motívumait játszotta el. A két elemít végzett fiú fölkerelkedik a putriból, Németfaluból Pestre megy, hogy biztos megélhetést keressen. Becsületesen tanul, dolgozik, végigjárja a kálváriát, akár a városban élő cigányok legtöbbször. A szegénységről és az előítéletekről azonban nem a munkapadok mellett, hanem a téglagyári magyar munkások szűkös "putrijaiban" szerzi tapasztalatait... Végül hazamegy, mert hiányoznak barátai, de rádöbben, hogy már nem tud a régi körülmények között élni.

A házassági szokások is biztosították a kisközösségek egységét: a jellemző az volt ugyanis, hogy közöttük párhuzamos- és csereházassági kapcsolatok alakultak ki, akár egy időben, több irányban is, amellyel kialakult ugyan ideiglenes a kettős csoporttagság, ám ez rövidesen megszakadt. Ezek a ciklikus váltások nagyjából nemzedékenként követték egymást, és nem csak a csoportok különállása szempontjából volt jelentőségük, hanem genetikailag is fontos volt, hiszen minimalizálta az öröklött betegségek veszélyét. A kisközösségek közti funkcionális kapcsolat, a laza, de állandó együttműködés ugyanakkor nem feltétlenül járt együtt házassági viszonyokkal is. A többségi társadalom tagjaival viszont nem házasodtak, a vegyes házasságok első példáit a 20. század elején, elsősorban a zenész cigányok körében lehetett feljegyezni.

A „besúgó” vajda

A tabuk mögötti racionalitás nem csak az erőforrások szűkösségében és a közösség mozgékonyságának megőrzésében rejlett. A csoportlétszám alacsonyan tartásának, a települések szélén kialakított lakhelyeknek rendkívül fontos szerepe volt a láthatatlanság biztosításában. A kívülállást, a harmonikusabb együttélés ugyanis az biztosíthatta, ha nem zavarták a többségi társadalom köreit, nem tűntek fel riválisnak.

Tehát a csoportokat a „kívülállás kultúrája” jellemezte. Voltak természetesen kapcsolataik a többségi társadalommal, hiszen kisipari, háziipari szolgáltatásaikat elsősorban köztük értékesítették, sőt ilyen szempontból egyrészt meghatározó volt a „gádzsókkal” való ismeretség, másrészt e tekintetben a roma közösségek egymással konkuráltak.

A kisközösségi léttel kapcsolatban az előadó elosztott egy másik gyakori tévhitet, miszerint a cigányság hagyományos vezetői a vajdák lettek volna. A vajdákat az országos vagy helyi hatalom nevezte ki, hogy rendet tartson a romák között, olyannyira, hogy ezekben a közösségekben a „besúgó” gúnynevet kapták. A csoportoknak ugyanakkor volt egy spontán módon kiemelkedő vezéregyénisége, belső konfliktusaikat pedig az egymással egyenrangú családos férfiak gyűlése rendezte.

Túl gyors volt a tempó

A Politikai Bizottság számára készült 1979-es helyzetjelentésből látszik, hogy a hagyományos közösségek nagyon komoly változáson, de nem teljes átalakuláson mentek át szűk 20 év alatt. Eszerint az akkor 320 ezresre becsült cigányságnak a korábbi bő kétharmada helyett már csak negyedét sorolták a „szociálisan nem megfelelő” környezetben – értsd: telepen – élők közé. A hatvanas évek közepétől bő egy évtized alatt majd 17 ezer lakáshoz vettek fel romák kedvezményes OTP-hitelt, és további több mint 8000 lakáshoz juthattak hozzá tanácsi úton, kiutalással. Ezen felül önerőből is számos ház épült.

Romano Rác Sándor szerint a 20. század közepétől hatalmas alkalmazkodási nyomás nehezedett a roma közösségekre, amelynek bár sokban nem akartak megfelelni, kitérni sem tudtak előle, és olyan változásokat indított el, amelynek során elvesztették az évszázadok alatt kialakult túlélési képességeiket. A modernitással ugyanis a többségi társadalom a változások olyan ütemét diktálta, amelyhez a roma csoportok képtelenek voltak alkalmazkodni. A technológiaváltás is kihúzta a lábuk alól a talajt, a hagyományos foglalkozásokra a társadalom egyre kevésbé tartott igényt.

Egy szegkovács közösségben például a párt a szocialista cigánytípust látta megvalósulni, aztán a vasútépítésnél túlléptek a fából készült talpfákon, nem volt többé szükség szegre. Ilyen helyzetben érte a rendszerváltás a romákat, akiket elsők között bocsátottak el a leépítések során. Ebben persze messze nem csak az előítéleteknek volt szerepe, hanem a munkáltatók racionális döntéseinek: egyrészt annak, hogy a romák főleg szakképesítést nem igénylő munkakörökben dolgoztak, másrészt nekik volt a legtöbb nehézségük a szigorú munkaszervezethez való illeszkedéssel.

Légüres térben az értelmiség

Több – de arányaiban persze kevés – példát lehetne felhozni sikeres integrációra is, cigány művészekre, orvosokra, tudósokra, tanárookra, ám a cigány értelmiség helyzete

rendkívül ellentmondásos. A cigány közösségekben ugyanis az értelmiségi státusz ismeretlen. Azoknak, akik értelmiségivé váltak, ki kellett szakadniuk az eredeti közösségükből: többségi iskolákba jártak, kollégáik nem romák.

A többség is vonakodva fogadja őket, de a roma közösségek is fenntartásokkal viseltetnek irántuk. Így aztán a híd szerep helyett sokszor a szigetszerűség élményével kell megküzdeniük. Még Finnországban is, ahol sikerült megoldani, hogy nagyobb arányban alakuljon ki roma értelmiség, a szerves átmenet hiánya miatt a legtöbben légüres térben érzik magukat.

A dilemmát természetesen ez a beszélgetés sem oldotta meg. A modernitás elszaladt a roma közösségek mellett, és a mai kapitalizmus sem kínál bőkezűen kapcsolódási pontokat. Ugyanakkor valószínű, hogy a kívülállás társadalmát a demográfiai változások önmagukban is integrációs kihívás elé állították volna.

A FOLYTATÁS

Az [Anno Filmklub](#) a következő alkalommal 2010. február 3-án jelentkezik Terry George 2004-ban készült *Hotel Ruanda* című filmjével. A vendég ez alkalommal Búr Gábor történész lesz. A filmen és a beszélgetésen való részvétel továbbra is ingyenes.